

הקדמה

חנה שקולניקוב

בקובץ שלפניכם המאמרים שהוצגו בכנס השביעי של הקולוקוויום לתלמידי מוסמך של הפקולטה לאמנויות. המאמרים הם פרי עבודה מאומצת לאורך הסמסטר השני של שנת הלימודים תשע"ב.

הקולוקוויום הוא קורס בכתיבת מאמרים, המיועד לתלמידי מאסטר של החוג לתאטרון ושל התכנית הבינתחומית לתואר שני באמנויות, הנמצאים בשלבים האחרונים של לימודיהם. בקורס זה אין לומדים תחום מסוים שעליו כותבים עבודה סמינריונית. ניתן מראש נושא מסגרת שאליו כל המשתתפים חייבים להתייחס במאמריהם, אבל הסטודנט הוא שעומד במרכז הקורס: הוא מביא את תחום התעניינותו שלו, הוא עורך את המחקר, אבל כמובן בליווי צמוד, בהנחיה אישית. אני רואה בקורס הזה חממה שבה צומחים מאמרים וגדלים חוקרים צעירים.

נושא המסגרת לקורס הוא גם נושא הכנס המסיים והסטודנט מכוון מראש את דבריו להגשה בכנס ולפרסום הווירטואלי הנוכחי. נושא המסגרת השנה היה "כותרת ויצירה באמנויות". הכותרת שייכת לממשק שבין היצירה לבין העולם והיא שמעניקה ליצירה תווית זיהוי, היא שמה הפרטי. מעבר לזה, כותרת טובה מציעה פרספקטיבה להתבוננות ביצירה ויכולה לשמש מפתח לפירושה.

למרות מאמרו פורץ הדרך משנת 1985 של ארנסט גומברייך העוסק, בין היתר, באבולוציה של הכותרת באמנות, ויצא לאור בגיליון הראשון של כתב העת *Word and Image*, לא רבים הם החוקרים המודעים לרובדי המשמעות המוצפנים בכותרות, בעיקר כותרות של יצירות מודרניות. ליצירות הדתיות המסורתיות לא היה צורך להעניק כותרת, שכן כותרתן הייתה ברורה מתוך הנרטיב המצויר. אבל האמן המודרני, גם זה המכתיר את יצירתו בשם "קומפוזיציה מספר 15", מבקש לומר לנו משהו על יצירתו.

אתן דוגמא אחת לחשיבותה של כותרת. לפני חודשים מספר, הגיע למערב סרטו האחרון של הבמאי האירני ג'אפר פנאהי. הסרט הוברח מאירן על גבי זכרון נייד שהוחבא בתוך עוגת יום הולדת. שמו של הסרט הוא "זה לא סרט", או באנגלית: *This is Not a Film*. הכותרת הפרדוכסלית מאתגרת את הצופה הפוטנציאלי, היודע כמובן שמדובר בסרט.

הכותרת הזאת מרפררת מיד לציורו הידוע של רנה מגריט משנת 1929, *Ceci n'est pas une pipe*, ציור של מקטרת עם כיתוב, על גבי התמונה, "זו אינה מקטרת". למעשה, מגריט השתמש בפסוק זה רק ככותרת המשנה לעבודתו, ואילו הכותרת הראשית היא *La trahison des images*, כלומר "בוגדנותם של דימויים". הכותרת מפנה את תשומת לבו של המתבונן למשמעות התיאורטית של התמונה. הפילוסוף מישל פוקו הקדיש למשמעות זו ספר, הנושא את שם התמונה הפרדוכסלית. במאי הסרט, הקורא לסרטו "זה לא סרט", מכוון כמובן לתבנית הרעיונית של התמונה המפורסמת ולדיונים סביבה.

ג'אפר פנאהי הוא במאי עטור פרסים בינלאומיים חשובים וביצירותיו יש ביקורת על הפרת זכויות האדם בידי המשטר האיסלמי באירן. בדצמבר 2010, הוא נידון לשש שנות מאסר ונאסר עליו לכתוב תסריטים ולביים סרטים למשך עשרים שנה. הסרט מראה יום בחייו של הבמאי הנמצא במעצר-בית עד לדיון המשפטי בערעורו על גזר הדין. באופן פשטני, זה לא סרט כי אסור לו להפיק סרט, כלומר זו כותרת מתחכמת, המתגרה בשלטון הדכאני.

זה גם לא סרט מפני שפנאהי באמת איננו יכול עוד להפיק סרט. אנחנו רואים אותו מזמין לביתו ידיד שמצלם אותו בזמן שהוא מדבר אל המצלמה. הוא גם מקריא חלקים מתסריט שהחל לעבוד עליו לפני מעצרו ומנסה לביים אותו בעיני רוחו, כשהוא מסמן באמצעות נייר דבק שהוא מדביק על השטיח את קירות התפאורה לה יזדקק בהפקת הסרט שאיננו יכול להפיק והוא משחק בעצמו את התפקידים השונים. גיבורת התסריט היא נערה הכלואה בביתה כמו שהבמאי כלוא בביתו.

בשלב מסויים, הוא נתקף יאוש ואומר לצלם שלו: "הקראה של תסריט איננה סרט" ואיננו מסוגל להמשיך. כאשר הצלם נאלץ ללכת, פנאהי ממשיך לצלם את עצמו באמצעות האייפון שלו. החיבור בין הקטעים האלה, המתעדים את הבמאי המתוסכל והמדוכדך מנסה להמשיך וליצור, הוא שבורא את מה שבמוצהר איננו סרט ואיננו מספר סיפור – אם כי הוא בכל זאת סרט.

באמצעות הכותרת, אומר לנו פנאהי שסרטו מתייחס לסרט אמיתי כמו שציור המקטרת מתייחס למקטרת מוחשית. זו דוגמא לשימוש מבריק בכותרת, שמעניק משמעות ועומק לסרט דל-התקציב וחסר-העלילה, שבו שחקן יחיד – הבמאי הכלוא בביתו – מנסה לעשות את מה שהוא יודע ואוהב לעשות – ליצור סרט.